

SH. SEYTOVTIŇ «ÓRDEK QIRĞININAN SOŇ» ROMANINDA TARIYXIY SHARAYAT HÁM QACHARMAN OBRAZI

Dilara Esbosinova

Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı assistant-oqıtıwshısı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13765671>

Annotaciya. Bul maqalada jazıwshı Sh.Seytovtıń «Xalqabad» roman-tetralogiyasınıń úshinshi kitabı «Órdek qırǵınnan soń» romanındaǵı obrazlar sisteması hám ondaǵı tariyxiy shınlıq haqqında sóz baradı.

Gilt sóz: Roman-tetralogiya, kórkem obraz, qaharman obrazi, tariyxiy shınlıq, repressiya waqıyaları.

IN SH. SEYTOVT'S NOVEL «ÓRDEK QIRĞININAN SOŇ» THE HISTORICAL SITUATION AND CHARACTER

Abstract. In this article, the third book of the "Xalqabad" novel-tetralogy Sh.Seytov talks about historical truth.

Keywords: Novel-tetralogy, artistic image, image of a hero, historical truth, incidents of repression.

В РОМАНЕ Ш. СЕЙТОВТА «ÓRDEK QIRĞININAN SOŇ» ИСТОРИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ И ХАРАКТЕР

Аннотация. В данной статье третья книга романа-тетралогии «Халкабад» Ш.Сейтова говорит об исторической правде.

Ключевые слова: Роман-тетралогия, художественный образ, образ героя, историческая правда, события репрессий.

Jazıwshı dúnyanı obrazlar arqalı kóredi. Onıń ushın janlı-jansız zat hám qubılıslardıń hámmesi de obrazlar dúnyası. Yaǵnıy jazıwshı ómirde kórgenin hám sezgenin mine, usı obrazlar arqalı sáwlelendiriwge háreket etedi. «Obrazlı pikirlew barlıqta janlı baqlawdan, seziwden baslanadı hám salıstırıw nátiyjesinde tuwılatuǵın jańdan-jańa sezimler hám qalıplesip, rawajlanıp baratuǵın ideyalar, pikirlerdiń sheksiz aǵımınan ibarat boladı». [1]

Biz sóz etpekshi bolǵan jazıwshı Sh.Seytovtıń «Xalqabad» roman-tetralogiyası qaraqalpaq romansılıǵında óziniń mazmunı, kótergen máselesi hám bayanlaw usılına qaray eń ayrıqsha dóretpе esaplanadı. Óytkeni, onda xalqımızdıń ótkendegi turmısı burın hesh te berilmegen usıllarda ózgeshe etip bayanlanadı. Ásirese, bul romanda jaratılǵan obrazlar ózine tánlılıǵı, basqalarǵa uqsamaǵanlıǵı menen adamdı hayran qaldıradı. Heshbir qaharman bir-birine uqsamaydı: túri de, minezi de, sóylegen sózi de. Avtor bunı júdá sheberlik penen dóreте alǵan.

Romandı oqıy otırıp bul qaharmanlar haqıyqatta real turmısta bar shıǵar dep oylap qalasań.

Jazıwshınıń «Xalqabad» romanı dáslep «Ámiwdárya» jurnalında, keyin qayta islenip kitap halında baspadan shıqtı. Roman «Shar buzıw» (1978), «Mashaqatlı asırımlar» (1981), «Órdek qırǵınnan soń» hám «Atlan shap» (1989) dep atalǵan tórt kitaptan ibarat.

Romannıń dáslepki eki kitabında 20-30-jıllardaǵı qıyan kesti waqıyalar sóz etilgen bolsa, úshinshi kitapta repressiyadan sońǵı kishi repressiyalar, “quyırq planlar” súwretlenedi. Jazıwshı «Órdek qırǵınnan soń» dep atalǵan romanında Stalinlik repressiya jıllarının qorqınıshlı haqıyqatlıǵın keń planda súwretlep beredi. Bir jaǵınan urıs qáwpi, ekinshi tárepten qorqınıshlı

repressiyalar el ağaların tolgandıradi. Eldegi hükim sürgen siyaset el basshıları Qunnazar, Bazarbay, Sayımbetlerdi de bir-birine isenbeytuğın därejege alıp keledi. Kitaptıñ atınan belgili bolıp turğanınday bunda “órdek qırğını”, yağnıy repressiya waqıyaları emes, bálkim bunnan keyingi repressiyadan soñğı dáwirdegi qorqıp qalğan xalıq penen qosa qorqıp qalğan basshılardıñ obrazı ashıp beriledi. Bul basshılar sol dáslepki eki kitaptan beri bayanlanıp kiyatırğan Qunnazar aqsaqal, Mádiyar hám Sayımbet. Olar neden qorqadı? Olar siyasattan, bir-birine isenip bir awız sóz aytıwdan, “quyırq planğa” túsip qalıwdan qorqadı. “Órdek qırğını” pittı. Olar bay emesti bay etti, kulak emesti kulak etti. Endi “quyırq plan” ğa kim ketedi. Mine, usıdan qorqadı olar. Hátte úshewi óz ara sóylesip kiyatırıp, endi kimdi jiberemiz, “quyırq plan” ğa kimdi jiberemiz, ózlerimiz ketsek pe eken?” dep oylap ta qoyadı.

Romandağı Sayımbet obrazı birinshi hám ekinshi kitaptağıday hámme nársege qan qızbalıq etip kete bermeytuğın, hár sózin oylanıp sóyleytuğın, jeti ólshep bir kesiwge háreket etetuğın insan bola baslağanlıǵın kóriwimizge boladı. Bul avtordıñ bergen minezlemesinde ayqın seziledi: “Buringılardağıday ne bolsa soğan: “Ne óziñniñ sóylep turğanıñ?!” dep sozılıp dápıne bermeydi. Gápti jay-paraxat tıñlawğa, oylanıp juwmaq shıǵarıwğa háreket etedi. Hátteki ózinen úlken hámeldarlarğa jaltañlañqıraytuğın ádetti de shıǵarğan. Bazda aytajaq nársesin de aytpay qalğanlıǵı seziledi, nedendur awız pıskın, nedendur, kózi qorqıp qalğanğa uqsaydı. Degen menen, “jın urǵannıñ jullıǵı kete me!” buringı Sayımbetshiliginen de juqna qalğan. Jurt isensin-isenbesin, bilgenin ishine sıydıra almay aytıp qoyıp, ózin buringıdan da suwdır atandıratuǵı jaǵdayları barshılıq...” [2] (7-bet)

Aldın gazetada ne kórse sonı “men bilemen” dep aytıp suwdır atanıp júrgen Sayımbettiñ bul ádeti ele qalmağanı menen romanda endi ol da xalıqtı, xalıqtıñ turmısın oylaytuğınlıǵın, xalıqqa janı ashıytuğınlıǵın kóriwimizge boladı. Bay emesti bay etip planğa tapsırğanı menen de endi Sayımbettiñ shıdamı tawsılıp baratırǵanday kórinedi. Endi ol bul “quyırq”tıñ salınıwınan qáweterde. Ol Mádiyarğa tımsallap bılay deydi: “Qasqırdı qurttıq. “Qurt” dep qoymağan soñ, qasqır bolmasa da qasqırğa uqsaghanlardı da “qasqır planğa” tapsırdıq, túsindiñ be?! Hesh qashan “qasqır plan” degemn salınğan emes, Bir neshe márte bay plan salındı. Plandı orınlaw ushın bay emesler de tutılıp keip otırdı. Soñ “kulak plan” salındı. Bunda da sonday.” (8-bet)

Sayımbet obrazı endi xalıqqa janı ashıytuğınday, xalıq tárepinde turatuğınday kóringeni menen, onda sol dáwirdegi zaman talabı bolğan “baylardı jek kóriwshilik”tıñ ele de bar ekenligin onıñ Eshbayǵa bolğan múnásibetinen, onı “quyırq planğa” tapsırıp, xatlamaqshı ekenliginen kóriwimizge boladı. Kóbeysin palawshınıñ shayxanasında ash diywanalardıñ qarnın toydırgan Eshbayǵa “báribir seni joq qılaman” gendey múnásibette boladı.

Sonday-aq, romanda Sayımbet II kitapta sóz etilgen jetise almağan súyiklisi Gúljan menen tabısadı. Usı orın Gúljan obrazınıñ beriliwi menen onıñ II kitapta joq bolıp ketkenliginiñ sebebin túsindirip beredi. Onı Izbasqan alıp qashıp ketken, hátteki balalı da bolğan. Sayımbettiñ Gúljanğa degen sezimleri qayta oyana baslaydı hám onı óz nekesine aladı. Bunda da bir qatar qıynshılıqlarğa dus keledi. Dáslebinde Gúljanğa jawshılar kelse, jáne onı jorası Asqarbay menen basın eki qılǵısı keledi.

Romanda Mádiyar obrazı da júdá sheberlik penen jaratılğan. Romannıñ dáslepki kitaplarında Mádiyar “Keliñ, kolxozlasamız!”, “Kolxozǵa kir!” degen shaqırıq astında xalıqtı birlestiriw ushın xızmet etip kelgen bolsa, bul kitapta endi ol kolxozdıñ bir shette qalıp, dara

xojalıqlar olardan bay jasap atırǵanlıǵın moyınlaǵanlıǵı menen de, bunı aytıwǵa qorqadı. Zaman onı usınday halǵa salǵan. Ol kúni-túni hújdanı menen sırlasıp, xalıqtıń ǵamın oyladı menen hesh nárseni tis jarıp ayta almaydı. Onıń xalıq ushın islegen bir erligi sonda kórinedi, awılǵa wákil bolıp kelgen Jamal sot Bazarbay qılıydıń hayalı Aytgúlge ashıq bolıp sóz salǵanında awılǵa usınday nasharınıń ar-namısın qorgap buǵan qarsılıq kórsete aldı. Buǵan ashıwlanǵan Jamal sot bolsa, xalıqtı paxta urlaǵanlıqta ayıplap 16 adamdı qamatıw ushın buyırq tayarlap olardı qamatpaqshı boladı. Bul buyırqı bolsa Mádiyar awılǵa miyman bolıp kelgen Jamal sottıń portfelinen awılǵa usta Haytmurattıń hayalı Zubaydaǵa urlatadı hám mártlershe onı órtep jaǵıp jiberedi. Bul isi arqalı ol qansha insandı ólimnen saqlaw menen birge bir hayaldıń ar-namısın qorgamaqshı boladı.

Romanda awılǵa kelgen wákil Jamal sottıń obrazı da sheberlik penen bayanlanǵan. Bul obraz mısasında biz eldi basqarǵan basshılardı kóre alamız. Yaǵnıy olar ózine unamay qalǵan, kózine jaman kóringen insandı hesh te ayamaydı, xalıq dushpanı sıpatında atıp taslaydı. Xalıqtıń taǵdirin oynshıq etip óziniń aytqanın qıldırǵısı kelip, awılǵa Bazarbaydıń hayalı Aytgúlge, Haytmurattıń hayalı Zubaydaǵa da sóz saladı. Biraq usı mine menen Mádiyardan pánt jeydi.

Aqırında Jamal sot watan gedayı bolıp óz jazasın aladı.

Mine, usı sıyaqlı xalıqtı oylamaǵan, olardıń taǵdirin oynshıq kórgen jáne bir obraz Amanlıq Egizbaev obrazı. Jazıqsızdan tuwrılıqtı aytqanı ushın qamalǵan Bazarbay qılıydı tergew ushın kelgen Amanlıq oǵan dáslebinde islemegen isi ushın ayıp tawıp, jemegen somsası ushın pul tóletpekshı boladı. Ol sonday hiyleker, dáslebinde Bazarbaydı ózine qaratıp alıw ushın onıń aldına ómirinde jemegen lampasıydı qoyadı, hátteki ol menen ruwlas dayı da bolıp qaladı. Soń onı sawatsız dep oylap ózi islemegen gúnaların moyınlatpaqshı boladı. Bunı sezgen Bazarbay qol qoymaǵan soń onı Sánkibayǵa tapsırıp qattı qıynawdı buyıradı. Avtor bul obrazdıń sonday jawız táreplerin júdá sheberlik penen ashıp bergen, hámte Bazarbayǵa aytqanın qılmaǵanlıǵı ushın ózine gór qazdıradı.

Sonday-aq, “I hám II kitaplardaǵı xalıqlar doslıǵı motivi III kitapta burınǵıdan da kúsheydi.” [3] Bul máseleńi súwretlewde bolsa romanda az kórinse de, yadta qalarlıqtay obraz Ábdijappar Muqıshevtıń obrazında kórinedi. Romanda ol sonday óz eliniń “patriotı” sıpatında beriledi, Goloshekin tusında ıdırap ketken xalqın bir jerge jámlegisi kelip, ol waqıtta kóship kelgen Esirkep, Nurdúken shoshqashını shańaraǵı menen qosa alıp ketiw ushın kelgen. Ol bul jerge kelgeninde óziniń tuwısqan ájepası Nurdúken shoshqasınıń hayalı Qarlıǵash penen tabısadı.

Qarlıǵash inisine qazaqlardıń tragediyasın, ne qıyınshılıqlar menen bul jerlerge kóship kelgenliklerin, joldaǵı azap-aqıretti jılap-eńirep aytıp beredi. Kóship keńgen waqtında qaraqalpaq xalqınıń qushaq ashıp kútip alıp, bir nandı bólisip jegenligin, endi dúzin jegen jerden ketiwge kózi qıymay turǵanlıǵın ayta otıradı. Abdijappardıń izine hesh kim erip kóshpeydi. Bundaǵı qazaqlar esenkiyep kelgende esigin ashqan, quda-qudaǵay bolıp bawırlasqan qaraqalpaqlardı qıymaydı.

Bul arqalı avtor bir tárepten xalıqlar doslıǵı máselesin sóz etken bolsa, ekinshi tárepten Abdijappar obrazı arqalı I hám II kitaplarda kóship kelgen qazaq xalqınıń qalay kóship kelgenligin aytıp tolıqtıradı.

Ulıwma alǵanda, romandaǵı hárbir obraz, hárbir qaharmannıń xarakteri avtor tárepinen júdá sheberlik penen ashıp berilgen. Bunda qatnasqan hárbir obraz roman syujetiniń kórkemligin jáne de bayıtıp turadı. Avtor tárepinen hárbir qaharmannıń xarakteri tayın túrinde beriledi. Yaǵnıy qaharmannıń portretin súwretlew yamasa onıń ótkende qılǵan bir isin bayanlap beredi hám bul

arqalı oqıwshı bul qaharmannıń qanday insan ekenligin bilip bara beredi. Yaǵnıy qaharmannıń xarakteri tayın túrde beriledi. Qanday da bir konflikt júzege kelse endi bul qaharman usızday qıladı dep oylap bara bereseń.

REFERENCES

1. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. Тошкент: «Ўқитувчи», 2003
2. Сейтов Ш. Өрдек қырғынынан соң. 1989
3. Allambergenov K., Orazımbetov q., Paxratdinov Á., Bekbergenova M. XX ásir qaraqalpaq ádebiyatı tariyxı. II bólim. Tashkent